

**ABDÜLHAK HAMİD'İN ŞAHİS KADROSU İNSANDIŞI
VARLIKLARDAN OLUŞAN ESERLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Hanifi Aslan*

Özet: Abdülhak Hamid Tarhan'ın *Tayflar Geçidi*, *Rûhlar*, *Arzîler*, *Bâlâdan Bir Ses* adlı eserleri ve özellikle bu eserlerdeki şahıs kadrosu bu yazının içeriğini oluşturmaktadır. Yazar, adı geçen eserlerinde idareci, edebiyatçı, peygamber olarak tarihe mal olmuş şahsiyetlerin ruhlarını fantastik bir karşılaştırmakta ve konuşmaktadır. Konuşmaların konusunu genel olarak insanlığın önünde hep bir sorunsal olarak kalmış kader, ölüm ve aşk ile Müslümanların güçlü olması, birlik ve beraberlik gibi konular oluşturmaktadır.

Hamid'in, adı geçen eserlerinde ve genel olarak Dante, Şekspir ve Hugo gibi edebi şahsiyetlerin etkisinde kaldığı bilinmektedir. Bu bağlamda yazar, kendini gerçeğin somut sınırlarıyla kısıtlamak istemediğinden olmalı ki tabiat üstü aleme yönelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tayflar Geçidi, Rûhlar, Arzîler, Bâlâdan Bir Ses, ruh, tayf, tiyatro eseri, manzume, felsefe.

**A STUDY ON THE WORKS OF ABDULHAQ HAMID
CHARACTERS OF WHICH CONSIST OF NONHUMAN
CREATURES**

Summary: The literary works "*Tayflar Geçidi*, *Ruhlar*, *Arziler*, *Baladan Bir Ses*" by Abdülhak Hamid and the characters have been handled in this study. The author in the literary works aforementioned compares the souls of the historical characters such as administrators, literary men, prophets, and makes them talk in a fantastic way. The main idea in these conversations are destiny, death, love, etc. and the idea of solidarity and the power of the Muslims.

It has been observed that in the works mentioned above Hamid has been under the influence of the literary men such as Dante, Shakespeare and Hugo. In this context, the author inclined to the metaphysics as he did not want to confine himself with the concrete borders of the truth

Key words: Tayflar Geçidi, Rûhlar, Arzîler, Bâlâdan Bir Ses, Soul, Tayf, Play, Prose, Philosophy.

* Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Yabancı Diller Bir. (e-posta: ashanifi@yahoo.fr)

Giriş

Bu çalışmada edibin, *Tayflar Geçidi*, *Rûhlar*, *Arzîler*, *Bâlâdan Bir Ses* adlı eserleri üzerinde durulacaktır. Adı geçen eserler, Abdülhak Hamid'te zamanı ve mekânı aşma yahut tasavvufî literatürdeki adıyla söylenirse tayy-ı zaman, tayy-ı mekân etme arzusunun neticesi ve dışı vurumudur. Bunlar *İlhan* ve *Turhan* adlı eserlerinin devamı ve “*maveraî zeyilleri*”dir.¹ Hamid'in mavera ile ilgilenmesi, tabiatüstü halleri terennüm etmesiyle ilgili olarak Orhan Okay, “*Hamid'te metapsişik haller başlıca iki istikamet göstermiştir*”² demektedir. Konumuzla ilgili olarak ölümden sonra rûhun devamlılığı ve olağanüstü güçler inancına sahip oluş şeklinde belirtilebilir. *Arzîler*'de değindiğimiz gibi, bu durum reenkarnasyon olarak görülmemelidir. Hamid'in, bu tabiatüstü güçlere ilgi duyması konusunda Tanpınar da şunu ilave eder: Hamid, Şekspir veya romantik tiyatro akımının etkisi altında kaldığından tabiatüstü âleme, hayalî unsurlara çok yer vermektedir.³ Yukarıda zikredilen ilk üç eser “*yaratılmış trajedisini ve kader muammasını kendi yarattığı gölgelerin ve sevdiği ölümlerin arasında münakaşa ederler*.”⁴

Abdülhak Hamid ömrü boyunca ölüm düşüncesinin etkisinde kalmış, karısının ölümü de onun bu düşüncesini daha müşahhaslaştırmıştır. Bu beşerî ve hayatî muamma, onu hem ebediyet ve kader kavramı ile ciddi olarak ilgilenmeye sevk etmiş, hem de problemi çözememesinin ıstıraplarıyla baş başa bırakmıştır. “*Hamid için ebediyet, bir kere yaşanmış hayatın bütün şartlarından mahrûm devamıdır*.”⁵

İlhan ve *Turhan*'ın devamı olarak okuyucu karşısına çıkan bu eserler (*Tayflar Geçidi*, *Rûhlar* ve *Arzîler*) manzûm olarak yazılmışlardır. Bu eserler oynanmaktan ziyâde okunmak için kaleme

alınmış tiyatro eserleridir. Bazı kaynaklarda şiirleri içinde yer verilen bu eserler için (çünkü her üçünün yapısı aynıdır) Hamid, *Tayflar Geçidi*'nde bir mısraa düştüğü bir notta “*sahnenin yeri öyle gerektirirse*” demektedir.⁶ Dolayısıyla bu eserleri biz tiyatro eserlerinin içinde telakki ediyoruz.

Bu eserlerin hepsinde vak'anın başkişisi olarak Kambur ve Dilşâd vardır. Bunlar kimdir? Niçin bütün eserlerde asıl kahramanlar bunlardır? Bu konuda, kimi yazar/şairler ve Hamid'in kendisi farklı değerlendirmeler yapmaktadır. Kambur, Timurlenk'in babası, Dilşâd da onun karısıdır.⁷ Eskiden kralların soytarıları olurmuş; onunla vakit geçirirler, onun maskaralıklarına gülerек gönüllerini hoş ederlermiş. Yahya Kemâl işte böyle bakıyor Kambur'a. “*Abdülhak Hamid Bey, ihtiyarlanmış bir şark hükümdarı, maskara ve feylesof bir nedimin güft ü gülüleriyle nasıl vakit geçirirse (...) Kambur'la öyle, usanç getirmeksizin vakit geçiriyor.*”⁸

Kambur ve Dilşâd'ı Hamid'in kendisi *Arziler*'in önsözünde şöyle tavsif ve tasnif eder: “*Bu iki acaib varlık, hicrî VI. asırdan miladî XX. asra kadar gelirler. Gelecek asırlara atf-ı nazar ederler. Medeniyet ve siyaset ufuklarına kuşbakışı bir göz attıktan sonra Ankara'ya gitmek için İstanbul'a gelirler. Aslında onlar birer seyyar fikirdir.*” Bu tiplerin yaratıcısı olan Hamid onları tarife *Arziler*'in sonundaki ek kısmında da devam eder. *İlhan*'dan başlayarak, *Turhan*, *Tayflar Geçidi*, *Rûhlar*, *Arziler*'de şahıs kadrosunun başında yer alan Kambur, hayatında gülünç bir surette elemli, hem matem-zede hem şen şakraklıdır. Hayatı güzel tarafından veren bir felsefe (felsefe-i mudhike) kahramanıdır. Bazen kendisi olur, bazen başkası, bazen olay kahramanıdır, bazen müellif adına konuşur. Dilşâd'a gelince onun sevgilisidir.

Gündüz Akıncı da, Hamid'in karısı Lüsyen Hanım'ın, *İlhan* ve benzer eserlerindeki Kambur'un Hamid'in bizzat kendisi olduğunu söylediğini kaydeder.⁹

*Tayflar geçidi*¹⁰

Sonsuz bir mezarlıkta, tarihte meşhur olmuş bir çok insanın rûhları arasında geçen manzûm bir konuşmadır. Şahıs (dolayısıyla ruh) kadrosu en fazla olan eserdir. Orhan Okay, “*Hamid bu eserinde Dante'nin tesiri altında kalmış olmalı*”, diye düşünmektedir.¹¹ “*İnsanın manevi varlığının devamlılığı inancı ile Hamid bazı piyeslerinde rûhları sahneye çıkarmıştır.*”¹² Sabri Esat, MEB *İslâm Ansiklopedisi*'nde *Tayflar Geçidi*'ni Abdülhak Hamid'in karısı Lüsyen Hanım'a ithaf ettiğini söylemektedir (“Abdülhak Hamid” maddesi).

İlhan, Dilşâd, Kambur, Gıyaseddin, Bağdad Hatun, Emir Çoban, Emir-i Dimaşk, Hülâgü, Timur, Bayezid ve Kardeşi Yakup, Sadî, Hâfız, Sultan Murad ve katili Miloş, Prenses Lazar, Kral Lazar, Nilüfer, Dante, Hugo, Homer, Hayyâm, Firdevsî, Nâmık Kemâl'in tayfları vardır.

Arapça “tayf” için Ferit Develioğlu'nun sözlüğünde şu karşılık verilmektedir: “1. Uykuda görünen hayal. 2. Korkudan karanlıkta görülen hayalet.” Burada daha çok rûh anlamında kullanılır.

İlhan'ın tayfı, Dilşâd'ın tayfına, “*aşkı ikrar et, sessizce anlaşalım*” der. Dilşâd da ona, “*acaba gelecekte rûhumuz birleşecek mi*” diye sorar. Dilşâd, onun halkın temsilcisi olmasını ister. Bu arada onları korkutan Bağdad'ın rûhu, Hüda'nın arşına ancak tertemiz olanların gideceğini söyleyerek onların arşa çıkma isteklerinin önüne geçer. Bağdad, “*beni zevcimden ayıran kim, öldümse sebebi kim,*

Dilşâd'a hasr-ı fikret eden kim” diye sorar. İlhan cevaben “*kader, kader*” der. İlhan’ın, Bağdad’ın ve Dilşâd’ın tayfaları kaderi tartışırlar.

İlhan’ın tayfi:

“Âsâr-ı gadr ü zulme veyahut müessire

Hâkim demek kaza ve kaderdir, beşer değil” (s. 24).

Kader söz konusu olunca, oradan yaratılış problematiğine varmak tabiidir.

Hem günah işleyen hem ceza veren o der, İlhan’ın tayfi. Bağdad sorar: “*Kimdir veya nedir o?*” (s. 24). İlhan: “*Büyük bir o vesselam*”. Tasavvuftaki vahdet-i vücud felsefesini hatırlatır cevabı: “*Ben, sen demek nedir oluyorken onun sözleri*” (s. 25).

Kambur’un tayfi, onların sohbetine katılır. Sohbetin yönü gülme, gam, keder mevzûuna döner. Gıyaseddin onlara katılır. İlhan’a, Dilşâd’a uyup helâkime sebep olan sensin der. Kambur’un sorusu üzerine rûhun baki olup olmadığını tartışırlar. Daha öncekilere çobanlar da katılır. Emir Çoban ölenler için şöyle der:

“Birdir geçen sene ile geçen gün vefat eden

Bin yıl da geçse, geçmese yok iltifat eden” (s. 36).

Tayflar çoğalmaya devam ederler. Emir Dimaşk ve Hülagü aralarına katılır. Sonra savaştan söz ederler. İlhan, çobanlara zulmettiğini itiraf eder. Sonra mevzû aşka, güzelliğe, kadına döner.

İlhan:

“Hüsn olmasaydı aşk olamazdı, bu âşikâr” (s. 39).

Gıyaseddin:

“Aşk olmasaydı hüsn ise olmazdı dil-şikâr” (s. 40).

diyerek aşk ve kadın bağlantısını dile getirirler.

Gruba Timur’un tayfi dahil olur. Kambur (Timur’un babasıdır) ondan kadınlar hakkındaki düşüncesini sorar. Timur kendi

hayatını, savaşlarını, kan döktüğünü, Türklerle Tatarları birleştirmek istediğini anlatır. Araların katılan Bayezid'e aslında onunla ittifak etmek istediğini söyleyince, Bayezid bunun doğru olmadığını ifade eder. Kambur'un tayfi, Bayezid'in yenilmesinin hükm-i kaza olduğunu, bunda kimsenin (ve hiçbir kavmin) suçunun olmadığını, sukûtun (düşme) sebebinin kardeşi Yakub(u öldürmesi) olduğunu söyler. Adı geçtiği için Yakub da onlara katılır. Bayezid'in tayfıyla Timur'un tayfi büyüklük yarışına girerler. Osmanlı padişahı onu, çok kan ve gözyaşı akıtmakla, insan kafasından tepe yapmakla suçlar. Kendi askerlerine ondan daha büyük olduğunu söyler.

Bayezid'in kardeşi Yakup ahirette herkesin rahat olacağına inanmaktadır.

“Bây u gedâya zevk u safâdan gelir gına” (s. 55).

Kambur:

“Ancak onun içinde de var başka gaile” (s. 55).

ve orada bulunan rûhları cehennem kütüğü olmakla suçlar.

Kambur orada bulunanları şöyle tasvir etmektedir:

“Biz bil ki bir mariz-i fenânın hayâliyiz

Timur ve Bayezid iki hakan-ı bahr ü berr

Dilşâd-ı dil-rübâ ile Bağdad-ı dil-fikâr

Çoban zi-şekime; Gıyas desise-kâr

İlhan harem esiri, Hüsn tarik-i iyâl

Bunlar değil mi birer muhtezar-ı hayâl” (s. 57).

Sonra Hâfız'ı güzel sözlerle övmeye başlar. Bu demektir ki, Hâfız'ın adı anıldığına göre tayfi da gelecektir. O da kendi öğülmesine karşılık *“Sadî'yi unutmayın, biz İran şairleri bu dahinin ümmetiyiz”* der. Sadî'nin tayfi da Hâfız'a *“Sen olmayaydın âlem beni tanımazdı”* diye cevap verir.

Murad Hüdavendigâr ve katili Miloş, Prenses Lazar ve Kral Lazar'ın tayfları gelirler. Miloş, padişahı öldürdüğü için pişmandır:

“Eyvah! Şimdi muterifim ben günahımı

Hançerledimse şah-ı necâbet-penâhımı” (s. 61).

diyerek suçunu itiraf eder.

Nilüfer hanımın tayfı da onlara katılır. Kambur'la Nilüfer arasındaki konuşmaya Sadî de katılır. Sonra Dante'nin tayfı da onlara katılınca Sadî ona kızgın bir şekilde *İlahi Komedya*'da, Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi cehennemde göstermesini kastederek *“Vay Dante! Sen misin koca dahi-i müfteri”* (s. 66) diyerek niçin böyle yaptığını ve cehennemden nasıl kurtulduğunu sorar:

“İsyan için mi Hakk'a veya kibriyâsına,

Bühtan için mi yoksa onun enbiyâsına?

İnkâr için mi hep Arabın ezkiyâsını” (s. 66).

Dante özür dileyen bir tarzda, o zaman içinde bulunduğu vaziyeti anlatır, kıskandığından böyle yaptığını, ama hatasını anladığını söyler:

“Varken benim de ümidim, irâdetim

Peygamber olmamıştım onun içindi hiddetim

Ben sonra anladım ki hata etmişim yaman” (s. 69).

“Sultan-ı enbiyâyadır elbette beyatım” (s. 69).

diyerek hakkı teslim ettiğini ve Hakk'a teslim olduğunu bildirince, Sadî *“aferin”* diyerek takdirlerini ifade eder ve Hakk'ı aklın delâletiyle bulmanın daha muteber olduğunu söyler.

Konu tekrar savaşa gelir. Dante orada bulunanlara niye bu kadar kan akıtıldığını sorar. Çaldıran nedir? Kerbelâ nedir? Hâfız insanın dünyada ne yapması, nasıl olması gerektiğini anlatır. Fert ve

cemiyet karşılaştırıldığında cemiyetin asıl olduğunu, onun muhafazası gerektiğini söyler.

“Her ferd bir vazife içindir gelir, gider

Bilmez vazifeyi lakin idare eder

Cemiyetin bekası için ferd olur fedâ” (s. 76).

Orada bulunanlardan Hâfız'ın büyük bir tayf diye nitelediği Victor Hugo da onlara katılır. Hâfız onu Yunan'ı iltizam ederek Türkleri ezmeye çalışmakla suçlayınca Hugo Yunan sevgisinde rehberinin Homer olduğunu söyler. Homer de katılır onlara. Kambur şöylece haber verir:

“Siz hep susun, aman, geliyor işte Şekspir

Bir yıldırım ki hışmına yoktur onun siper

Siz, ey rical-i Türk, o gelirken selâm durun

Görmüş o sizde çünkü, hiç olmazsa bir burun” (s. 81).

Şekspir Türkleri överek onların zamanında dünyaya hakim ve âlemlşumûl bir adalet üzere olduklarını söyler.

“Hâkimdi berr ü bahre o bir enf-i kahraman

Onsuz cihânda mesele olmazdı bir zaman” (s. 82).

Tayflar Geçidi'nin baş kahramanı olan Kambur'un tayfı Şekspir'in eserleri üzerine konuşur. Aştan., güzellikten, çirkinlikten bahseder. Virgil'e, Homer'e, Hugo'ya, Gothe'ye, Şekspir'e, Sadî'ye, Hâfız'a övgüler düzer, bugünkü hayatın (özellikle edebi hayatın) kaynağının onlar olduğunu söyler. Kambur'un kimliği, bu eserde kendi ağzından şöyle tarif edilir:

“Bir şahs-ı münferid değilim ben, emin olun

Bir Kamburum, büyük, küçük eşhâsı hamilim” (s. 89).

Kambur, Hayyâm'ın tayfindan bahseder. Dolayısıyla Hayyâm'ın tayfinin gelişi Şekspir'in ağzından şöyle verilir:

*“Gelmekte işte Hazret-i Hayyam-ı zi-kıyâm
Feryadı her lisânda duyulmuş bu hazretin”* (s. 92).

Hayyâm da aralarına katılan Firdevsî’yi metheder. İnsanlığı en iyi onun anladığını, nefsin görevlerini, izzeti ve şerefi bildiğini söyler. İnsanları efsanelerle onun yüreklendirdiğini ifade eder.

Kambur idamın doğru olmadığını, bunun halka ibret için yapıldığı iddia edilse bile istenilen durumun gerçekleşmediğini, ancak idam edilenin ününü artırdığını söyler. Şeytan’dan, ihtida etmekten, insanın aciziyetinden, insan kalbinin şiiiriyetinden bahsedilir. Şayet ahirette güzel karşılık bulmak isteniyorsa dünyada işi doğrulukla yapmanın gereği söz konusu edilir. Sonra Kambur, Nâmık Kemâl’in vatan ve millet sevgisinden, şairliğinden, edipliğinden bahseder. Bu arada onun tayfi da gelmiştir. Kemâl insanın vatanına karşı vazifesinden ve sevgisinden, vatandaş-devlet ilişkisinden, devletler arası münasebet ve siyasetten, hürriyetten, fikirlere saygıdan bahseder:

*“Her ferdin içtihadına etmekle itibar
Herkesten istifadeyi bilmek gerek kibâr*

Tahlis-i mülk ü millet iken gaye-i emel

Emr-i muhali saymalıyız emr-i muhtemel” (s. 105).

Kemâl’in vatan, millet sevgisini ham hayal olarak gören bir savt-ı gaib (gaipten bir ses) ona şu nasihatte bulunur:

*“Âlemde bil ki hakk-ı yegane müsaferet
Kavmin ben-i beşer, vatanın dar-ı ahiret”* (s. 106).

Nâmık Kemâl:

*“Halk etmeseydi sahib-i telif-i hilkatın
Millet, vatan alakası olmazdı kimsede
Varis o hisse başkasıdır, kendi gitse de”* (s. 107).

Kambur'un, "vatan nedir, toprak değil mi" sorusuna, Namık Kemâl'in tayfı cevap verir. Vatan her şeydir; tarihtir, topraktır, hazinedir, "medâr-ı maişettir, şandır, meşhed, merkad, melcedir, timsal-i rûhdur".

Kambur diğer rûhlara siz durun hele, ben bir semaya yükseleyim, der, uçarak gider.

Abdülhak Hamid, *Tayflar Geçidi*'nde dünyaca meşhur olan edipleri, şairleri, padişahları, kralları, kadınları, erkekleri, katilleri, müfterileri vs. meşhur olan yönleriyle ve öldükten sonraki halleriyle rûhlarını gökyüzünde fantastik bir ortamda karşılaştırır. Bu karşılaşma zaman zaman suçlamaya, münakaşaya, övünme ve itirafa dönüşse de genel olarak sohbet havası içinde geçer.

*Rûhlar*¹³

Tayflar Geçidi'nin devamıdır. Esir¹⁴ içinde, ölenlerin sohbet tarzı konuşmalarıdır.¹⁵

25 Kanunisanı 1922'de Viyana'da bu kitabına yazdığı kısa önsözde Abdülhak Hamid şöyle demektedir: "*İlhan, Turhan, Tayflar Geçidi, Rûhlar; bu dört eser yekdiğerine merbut gibidir*" ve hepsine birden "Kambur" adı verilebilir. Çünkü en önemli şahıs odur. Bunların yayınlanması yukarıdaki sıraya göre birbirini izlemişlerdir.

Gökyüzüne çıkan Kambur'un rûhu oradan "*istihfafla*" yeryüzünü seyretmektedir. "Burada Hamid, yine ulvî dünya-sufli dünya tezatları içinde görülür."¹⁶ Bu ve benzeri tezatlar Hamid'te çoktur. Belki "*tezatlar şairi*" tabiri, en çok ona uygun düşer.

"*Rûhlar'da Abdülhak Hamid Bey'in Harb-i Umûmîyi ne gözle gördüğü tamamıyla anlaşılıyor. Abdülhak Hamid Bey işte o günlerde Rûhlar'ı yazıyormuş.*"¹⁷ demektedir Yahya Kemâl, bu eseri söz

konusu ettiği yazısında. Bu eserde rûh sayısı epeyce azalmıştır. Kambur, Dilşâd ve üç büyük peygamber (Hz. Muhammed, Musa, İsa).

Kambur'un, sonuç itibariyle rûhu nihayetsiz fezaya çıktığından, içi aciz insanlarla dolu zerrecik olarak gördüğü dünya ile ilgisi kalmamıştır. Hayır ve şerden uzaktır. Çünkü hayır ve şer dünyadakilerin işleri cümlesindedir. Uzun süredir ilahi mekânda oturmaktadır, bazen de insanları ziyarete gelir. O artık gece gündüz, ölümle, hayatla ilgisi bulunmayan bir devranda yaşamaktadır. Dünyadayken bir rûh olup uçmayı ümid etmiştir. Ancak sonsuz fezada yalnız başına canı sıkılıyor olmalı ki sevgilisi Dilşâd'ı arzu etmektedir.

“Dilşâdımın, uyansa derim rûh-ı naimi” (s. 8).

Kendisinin daima tefekkür halinde bulunduğunu, gökyüzünün şuur ve irade sahibi rûhlarla dolu olduğunu söylemektedir. Dilşâd'ı istemektedir ama kendisinin çirkin, onunsa bir güzel hayal olduğunu bilmektedir. Onu çeşitli şekillerde över ve unutamayacağını söyler.

Dilşâd'ın rûhu da mekânın sonu olmadığından ve yalnızlıktan sıkılmaktadır. Dünyada iken Kambur'u beğenmediği anlaşılmaktadır.

“Kambur da çıksa ben şimdi kailim

Hatta onunla keşke yerim olsa bir kafes” (s. 13).

Kambur'la Dilşâd karşılaşır ama birbirini tanıyamazlar. Dilşâd *“rûh değil rih (rüzgâr) imiş”* der. Dilşâd'ı çok seven bir dostu, ona dünyadan bir Fatiha göndermiştir. Sureyi canlı bir varlık olarak kabul eden Dilşâd, bir müddet Fatiha'yla söyleşir. Kambur ortaya çıkınca Dilşâd sorar:

“Kimsin sen öyle vakıf-ı hali-i fena gibi

Gelmekte bir sada pek âşinâ gibi” (s. 18).

Kambur:

“*Buldum mu akıbet seni ey can-ı ten-i cüda*” (s. 18).

Kambur Dilşâd'la olan aşk macerasının bir efsâne mi olduğunu sorar. Muhatabı ve maşuku Dilşâd, aşk maksadıyla kimseyle ülfet etmediğini, kimseye gönül vermediğini söyler. Kambur'la Dilşâd karşılıklı konuşmaya başlayarak uzun uzun sohbet ederler. Çünkü ikisi de yalnızlıktan sıkılmışlardır. Bu arada felsefî konulara da girerler. Kambur'un rûhu:

“*Yokluk değil mi âdem için en ağır ceza*” (s. 21) der.

Kambur, niçin kendisini İlhan için feda ettiğini sorunca, Dilşâd intiharı istedim, fakat bunda kimsenin dahli yok, diye cevap verir. Yaşlanmadan ölüp de güzel kalmak istedim. Kambur kıskançlık göstererek kızgınlıkla kendi kendine söylenmektedir:

“Raci değilmiş bana İlhan imiş meram

İlhan'a has imiş muhibb-i iştihak-ı har

İlhan'ı sevdiğin için etmişsin intihar” (s. 23).

Dilşâd cevap mahiyetinde der ki:

“*Haşa ben etmedim onu mazhar o nimete*” (s. 24).

Abdülhak Hamid'in İslâm'a sevgisi vardır. Değişik eserlerinde bunun tezahürleri görünür. Dante'nin tayfını Müslüman edip Hz. Muhammed'e beyat ettirmesi de bu sevgiye, muhabbete dayanır. Kambur'un ağzından şöyle konuşması da bu sevginin bir ifadesidir:

“*İslâmı nik-nâm eden erbâb-ı nâm ü nişân*

Etmekte en büyükleri temsil, kehkeşân

Allah'a vasıl olmada onlar bu hâl ile

Onlar senin benim gibi hiçî nişân değil

Dikkatle bak bu gördüğümüz kehkeşân değil

Onlar ketaib-i şühedadır ebed-revân” (s. 24).

Şehâdeti ve şehidin ahiretteki durumunu anlatan uzun bir konuşmadan sonra, Dilşâd intihar eden kişinin durumunu merak edip sorar. Kambur'a göre intihar eden kişi, katildir. Ama Dilşâd'ın durumu İlhan'dan intikam almak olduğu için kısastır. Cinnet, cinayet, savaş, intihar, şehâdet ve bunların nasıl anlaşılması gerektiği üzerine sohbet ederler. Kambur kime şehid denmesi gerektiğini vasıflarıyla anlatır. Bir milletin hayatını temin eden, cemaati tehlikelerden kurtaran kişidir. Bundan dolayıdır, onları meleklerin hoş karşılaması, hoş geldin demesi.

Kambur, “insan”ın bir hilkat garibesi olduğundan, onun savaşının, şerrinin önüne geçmek için dünyada, ahiret kanunlarının geçerli olması gerektiğinden söz eder:

“Teşkil-i ekseriyet eden ehl-i cehldir

Etmek idare onları zannetme sehldir

Cehhâlı ehl-i cinnet eder, marifettir o” (s. 29-30).

Devamında uzun uzun cehâletten, ilimden, hikmetten, hep kendi görüşünü doğru kabul eden âlimden, örf ve âdetten, halkın idaresinden bahseder.

Tekrar aşk konusuna dönerler. Kâinatta ne varsa hepsi aşktan ibarettir. Kâinat onunla sevinir ve mutlu olur. Yerin ve göğün hedefi budur.

“Sen sevdiğim ne zannediyorsun ya hilkati

Hep hüsn ü aşkdır bu şuhûdun hakikati” (s. 34).

Aşk, insan ve melekler için dindir. Ahirette de cazibe merkezi olmaya devam etmektedir. Bu daha çok şarklı topluluklar için böyledir.

Dilşâd ve Kambur İslâm âleminin durumuna üzülmemektedir. Şair onlara oradaki olumsuzlukları anlattırır. Onların üzerine meskenet

çökmüştür. Bir çok olumsuzluk devam etmektedir. Zengin fakiri düşünmez, onların fakirliğinin kendilerine yaradığını düşünürler. İhtikâr almış yürümüştür. Bu seneler I. Dünya Savaşı dönemidir.

Kambur:

“*Bir harb-i vahşiyâne ki yakmakta âlemi*” (s. 37) diyerek savaş yıllarını özetlemektedir.

Dilşâd, saflıkla bu durumdan istifade edenler de mi var diye sormaktadır. O kadar çoktur ki bu sayede “*mamur ve müsterih*” olurlar. Zâlimlikte, yırtıcılıkta insanlar tabiattaki diğer varlıklara benzemişlerdir. Kambur’un oğlu da onlardan birisidir.

Dilşâd, bir kızı olduğundan bahisle kendisiyle ilgili bilgiler verir. İlim öğrendiğini, dinin mukaddesatına tan ettiğini söyler. Tatar sözüyle Kambur ırkının ahvalini hatırlar. Onların başından geçenleri anlatır. Tatarlar ve Türkleri karşılaştırır. Bir zaman birlikte olacakları yerde savaştıklarını, ikisinin de kaybettiğini söyler. İttifakın da nifakın da sebebinin menfaat hırsı olduğunu söylemektedir.

“*Hep hırs-ı menfaatle edilmekte ittifak*

Hep hırs-ı menfaatle zuhur eyliyor nifak

İnsan doğup da olmuşuz İblisden eşer

“*Hayvan olaydı keşke bu cemiyet-i beşer*” (s. 45).

Şairin bedbinliğini, bu dünyadan beklentisinin kalmadığını, insanlardan umudunu kestiğini görürüz. Umutsuzca keşke bir kurt olsaydım dediği duyulur.

Abdülhak Hamid Türklerin savaşçı bir ulus olduğunu ancak önemli olanın hemen savaş yapmak değil; din ve devleti, mülk ve milleti barış içinde korumak olduğunu belirtir. Din, mezhep ayrımı yapmaksızın adaleti gözeterek birlik ve beraberliği sağlamalıdır. I. Selim çocuklarına, torunlarına bu beraberliği sağlayacak kuvveti miras

birakmıştır. İşte bu kuvveti hakkıyla kullanırlarsa devlet ve millet kurtuluşa erer. Harbi yaşayan bir milletin durumunu tasvir eder.

Bu arada sonsuz fezâ bir nûr ile dolmuştur.

Dilşâd sorar:

“*Yarab! Bu nurdan daha parlak ne harika?*” (s. 50).

Dilşâd daha önceki düşüncesine devamla:

“*İnsan kıyafetinde bu bir neyyir-i deha*” (s. 51).

Gelenin Hz. Peygamber olduğunu, bir savt-ı gaib olarak bildirilen sestem sezeriz. Peygamberimizin hitabı ümmetinedir. Ümmetine kırgın ve kızgındır:

“*Ey ümmet-i Muhammed! Eyâ kavm-i ser-nigûn*

Senden değer kızarsa bu afak-ı nilgün

Siz çünkü inhimak ederek ayş ü işrete

Fısk u fücûra sevk-i dem ü nehb ü garete

Nefrine oldunuz nazar-ı Hakk'da müstahak

Şeytan da nefret eylese sizden olur muhik” (s. 52).

Hz. Peygamberin konuşması bu minval üzere devam eder. İslâm'ın ilk dönemlerini hatırlamalarını tavsiye eder. Hatırlayıp da aralarındaki melûn nifakı kaldırıp birliği sağlamalarını ister. Eğer peygamberin yoluna uysalardı gayeleri sulh olan, âlemi ıslah, adaleti icra etmek olan atalarının şanlı tarihi ber-hava olmazdı. Medeniyeti kim kurdu, ahlâkı kim düzeltti?

“*Yok yok medâr-ı fahr olacak bir şîârınız*

Bizden şefaât istemeyin varsa ârınız” (s. 54).

dedirtir Hz. Peygambere. Ümitsiz, kırgın, rûhu infial halinde, geçmişin güzelliklerini hatırlayan, zamanının hal-i pür-melâlini gören şair Hz. Peygamberin ruhundan medet ummaktadır. Daha acısı, daha

elimi vardır Peygamberimizin söylediklerinin: Sizin beni nebi saymanız gereksizdir, der. Zaten siz benim nazarımda yabancısınız.

Şair, bir diğer “tecelli-i ulvi” dediği ve İsa peygamber olduğu anlaşılan zâtın sözlerini şöyle aktarır:

“Ehlen ve sehlen ey ebedi mefhar-i Arab

Görmekteyim ki pek mütehevvir Habib-i Rab” (s. 55).

Hz. Muhammed, onda da büyük bir melâlin olduğunu söyler. Bu iki peygambere Hz. Musa da katılır. Her bir peygamber kendi ümmetinin ahvalini anlatır, üçü de ümmetine karşı kırgın ve kızgındır. Dünyanın bozuk gidişatından ümmetlerini sorumlu tutarlar. Ademoğullarını ıslâh etmenin mümkün olmadığını söylerler. Peygamberlerin sohbeti bu minvalde devam eder. Sonra onların rûhları gidince Kambur’la Dilşâd yine başbaşa kalırlar ve sohbe kaldıkları yerden devam ederler. Kambur:

“Geçmiş zamanı yâd edelim iştiyak ile” (s. 62).

der. İlhan ve nâmlı arkadaşlarına ne oldu? Çobanlar, Bağdad Kadın, Hasan, Zâlim Timur; ne oldu bunlara, ne yaptılar? Dünyada baki kalmadılar. Dilşâd:

“Dünya hayatı halbuki rüya-yı kazibe” (s. 65).

Rûhlar adlı eserde daha çok Dilşâd ve Kambur’un manzûm diyalogları vardır. Bir ara üç büyük peygamber de bu meclise dahil olur. Şairin, bu eserinde ağırlıklı olarak; ister Dilşâd ve Kambur’un ağzından olsun, ister peygamberlerin ağzından olsun içinde bulunduğu dönemde toplumun yönünü maziye, şanlı tarihe, asr-ı saâdete, birlik-beraberlik, saygı ve sevginin olduğu döneme çevirmek istediği açıktır. Bunları, ibret alsınlar, aralarındaki nifakı, bencilliği kaldırıp yerine diğerkamılığı, birlik ve beraberliği ikame etmeleri için anlatmaktadır.

*Arzûler*¹⁸

Hamid, bu eserin önsözünde *Ruhlar*'ın tamamlayıcısı olduğunu söylemektedir. Kambur ve Dilşâd arasındaki manzûm konuşmalardan oluşur. Kambur'un konuşmaları daha çok mizahidir. Öteki eserlerinde 20. yüzyıla kadar gelen seyyahlar bu eserde 40. asra kadar giderler ve o asırdan dünyanın durumuna bakarlar.

Kambur ve Dilşâd önce “mesire-i tayf” da tecelli edip sonra felekler ve yüksek rûhların bulunduğu yere, nihayetinde daha önceki isim ve cisimleriyle dünyaya gelirler. Bu durumun reenkarnasyon gibi anlaşılmaması için Hamid, kendini özellikle “*evvelki nam ü nişan ve cism ü can-ı pür heyecan ile*” kaydını düşmek zorunda hisseder. Kambur:

“*Bir hâb imiş demek ki bizim pîç ü tâbımız*” (s. 7).

diyerek yeniden dünyaya uyanırlar.

Yararsız bir tecrübe ve geçici bir irtihal kabul ettiği bu seyahatten döndükleri için Dilşâd, Allah'a şükreder.

Dilşâd 20. yüzyılı hayasız, hicapsız bir asır olarak niteler. Kambur da bu asrı şöyle anlatır:

“*Yirminci asır, o makes-i enva-ı şûr olan*

Feryad eden, o her günü yevmi'n-nusûr olan

Yirminci asır! Evet, ediyor men-i meskenet

Erbab-ı say ü gayret için asr-ı meymenet

Hakdar olan taayyüşe, ashab-ı kisb ü kâr” (s. 9).

Devamla bu asrın ilim, irfan, çalışma asrı olduğunu söyledikten sonra mizahi bir dille konuşmasına devam eder. Ona göre asalet, paraya göredir. Tâcir ve fâcir değilsen ortada görünmemelidir. Bu asırda şahsi meziyetler lazım değildir. Dünyaya sığmamış

gökyüzüne çıkmıştır. Sonra Dilşâd'a istersen 40. asrı şöyle bir dolaş
der ve kendisi bu sefer 40. asrı anlatmaya başlar.

*“Herkeste bir müsabaka her yerde bir telaş
Bir daimi gürültü, bütün gün muhabere
Asla görülmemekte ne mevta ne makbere
Merih ve Zühreden geliyor rûz u şeb haber*

Hep bir lisan miyânede cari ve muteber

Bir mevid-i muaşaka olmakta her mahal” (s. 12).

“Kalkmıştır ortadan zurafa, kimse yok alil

*Bilmem ki var mı yok mu ölüm? Var fakat ölen
Hiç belli olmuyor, kimmiş ağlayan gülen” (s. 13).*

Hamid, Kambur'un ağzından ütöpik bir dünya görüntüsü çizmektedir. Hastalığın açlığın olmadığı, zayıf ve hastanın bulunmadığı haberleşmenin oldukça ilerlediği bir dünyadır. Dilşâd'a söyleyeceklerini dikkatle dinlemesini tavsiye eder ve bu dünyanın özelliklerini anlatır: Bir şehirden bir şehire gitmek oldukça kolaylaşmıştır. Hava-yı nesimede bir asırdır uçulmaktadır. Namaz ve oruç yasaktır. Oğul, kız, baba, ana birbirini tanımaz. Karı, koca mukallittir. Herkes yetimdir, herkesin arzuları tam olduğu için üretkendir. Bunları anlatırken galeyana gelir:

“Millet ü vatan yok ehl ü ıyâl adem

İman ü dîn ü mezhep ve his ve hayâl adem

Hep akl ü fikir her düşünüş iktisattır

Bir ilim kalmış onda, o ilm-i hesaptır” (s. 14).

Bu asrı anlatmaya devam ederek herkesin efendi olduğunu söyler. Uşak kalmamıştır. Gökyüzünde dinlenmek için bir karış yer kalmamıştır. Atlar, köpekler tekâmüle isteklidir. Kartal papağandan tâlime, maymun sofrta hazırlamaya başlamıştır. Zaman zaman

mizahîleşir. Eşek para saymaya başlamıştır. Bir yerde bulunurken, başka bir yerde nutuk çekersiniz. Hiç uyku gelmez veya uyku gelirse kâbus olur gider.

Kadınların hepsi güzel, erkeklerse tabiata tabidir. Ahlâka, âdâba veda edilmiştir.

Kambur'un bu asrı hem iyi, hem kötü olarak anlatması üzerine Dilşâd ne acaib bir muhalefet anlayışı bu diye sorar. Kambur hem melânet hem de mârifet vardır diye cevap verir.

Kambur, küfrün İslâm düşmanlığının devamlı olduğunu söyler. İslâm'a sevgisinin olduğunu bildiğimiz şairin sesi duyulmaktadır, düşmanın kimliğini ondan öğreniriz. Dilşâd'a Hicaz'a beraber gitmeyi teklif eder. Ona göre düşmanlık yapanların niyeti Türklerin elinden Müslüman kavimlerin liderliğini almak içindir

“İslâm'ı birbirinden ayırmak siyâseti

Türkün elinden almak içindir riyâseti” (s. 19).

Müslümanların kurtulmak için kuvvetli, bilgili olmaları, ehil insanların önderliğinde yaşamaları gerektiğini söyler. Kambur burada oyun içinde oyun teklif eder Dilşâd'a:

“Yani mümessil olmayı ister gider misin

Bir sahne, bir oyunu ikimiz onda kahraman” (s. 24).

Dilşâd alaylı sorar:

“Kimler olurdu başlıca eşhâs-ı fâcia?” (s. 25).

Kambur tek âşîğa iki mâşûka olmalı der. Hamid'in bu ilişkiyi içinde bulunduran eserlerinden örnekler verir. İskender'e Rokzan ve Sumru, Târik'a Zehrâ ve Salha, Mihrâce'ye Fransız ve İngiliz, Doktor Tomas'a Blanş ve Finten vb. Bunları duyunca Dilşâd Kambur'la önce alay eder, sonra ona kızar ve kıskanır.

“Çıkmam o sahne olsa da bir sahne-i irem” (s. 27).

Trajediden, sahneden, tiyatrodan bahsederler. Konuşurlarken Kambur genellikle mizahî, Dilşâd ciddidir. Konu döner dolaşır geleceğe, Ankara'nın yani Anadolu'nun mücadelesine gelir:

*“Atiyi hem de görmeyelim böyle pek kara
Zira odur sebab ki kıyam etti Ankara
Mecrûh millet, etti evet bağıteten kıyâm”* (s. 31).

Vatan, millet uğruna kendini fedâ eden mücahide ve gaziyelerden bahseder:

“Maşukalar da yok mu ya şâyeste sahneye?”

Küfrân değil mi bunları yâd etmemek niye?

*Azra nedir o orduya düşkün mücâhide?
Bint-i Nâsır o gaziye? Salha o zâhide?”* (s. 33).

Millî heyecanla hareket edenleri; Mirkado'nun kızı, Zatikemâl, Nazife; bunlar vatan yolunda, millet yolunda aşklarını fedâ etmişlerdir. Mâşûkalar böyledir de âşkların durumu çok mu farklıdır:

“Bunlar bu halka vaz'ı ibret değil midir?”

Her şah-ı vaka mülhem-i gayret değil midir?”

Aşklarını vatan ve millete adayan mücahide ve gaziyelerden gayretli, çalışkan, mücahid ve gazilerden dil konusuna gelirler. Dilşâd'a göre edebiyat dilinde bugün başka bir üslup, mütecaviz, ileri geri konuşan bir yabancı üslup hakim olmuştur. Arapça ve Farsça'ya benzemeyen Türkçe hiç olmayan pespâyeye bir lisândır. Dillerin ve seslerin ucûbe bir halitasıdır:

*“Bedbin bütün nefâise, bedbin mehâsine
Mekteble sahne... her biri mazbah-ı lisân”* (s. 41).

Dili sadeleştirmek adına her hali ve sözü acaib, manevi iflâsı yakın olan Darülmualimat ve Darülbedâyi, çalışmaların zayi olduğu iki kurum değil midir? Sonra pişmanlıkla bunlar şaka yollu bile

söylenmiş olsalar gereksiz der. Hamid'in *Tayflar Geçidi*, *Rûhlar* ve *Arzîler* arasında en çok mizahî olan bu eseridir. Latifenin, mizahın nerede bittiğini, hakikatın, ciddiyetin nerede başladığını kestirmek çoğu zaman zordur. Burada Dilşâd'ın dil üzerine düşüncelerini göstermemiz bu tesbit için iyi bir örnek teşkil edebilir.

Kambur döner dolaşır konuyu aşka getirir. İçinden bunların hepsinin aşkın ilham kaynağı olduğunu, aşka bahane olduğunu düşünür. Felsefe yapmayı da çok sever. Dilşâd'a

“Sen pek kolay mı zannediyorsun sen olmayı?”

Yahut muhatabın gibi bir elsine olmayı” (s. 43).

diye sorar. Onun cevabını beklemeden hızlıca başka bir konuya geçer. Geçmişte yaşadıkları bir geceyi hatırlamaktadır. O geceyi uzun uzun tasvir eder. Kamburun mizahi şekilde konuşması devam eder. Hamid bunu “zevzekçe” diye vurgular. O zevzeklik yaptıkça Dilşâd ona bir tokat atar. Kambur, Dilşâd'a meslek beğenir. Darullmuallimat'a git felsefe öğretmeni ol, Darülbedâyiye git sahneye çık, Darülmusikiye git musiki öğren şeklinde tavsiyelerde bulunur. Bu tavsiyelerin mizahî tarafı ağır basmaktadır. Yahut memleket cayır cayır yanıyor git tulumbacı ol, veya işte Ankara:

“Git asker ol müdafaa et mülk ü milleti

Kurtarmak istiyorsan eğer din ü devleti” (s. 45).

Kambur, Dilşâd'a askerlikle ilgili bilgiler verdikten sonra konuyu estetiğe, özellikle kadın giyimine getirir. Hamid'in giyim kuşam konusunda çok hassas ve zevk sahibi olduğu bilinmektedir. Hem erkek giyimine, hem kadın giyimine önem verir, kendi giyimine de özen gösterirmiş. Tıpkı Peyami Safa'nın *Biz İnsanlar* romanındaki Şebender (Konsolos) Hâlim Bey gibi. Hâlim Bey maiyetinde çalışan

memurlardan birini kötü giyiniyor, giyinme zevki yok diye işten çıkarır.

“*Elbette güzel giyinmelidir bir güzel hanım*” (s. 49).

Konu İstanbul’un Birinci Dünya Savaşı’ndaki durumuna gelir. Kambur savaş için sahip olduğu her şeyi fedâyaya hazır olduğunu, alelade bir nefer gibi katılabileceğini söyleyen Dilşâd’a, harbin zorluklarının İstanbul’un zevkli ve eğlenceli hayatına benzemediğini söyler. Herkes burada keyif içindedir. Yalan dolan gırla gitmektedir.

“Bunlar bütün yalancı, fakat işte cazibe!”

İstanbul’un hayatı bu; rüyâ-yı kâzibe” (s. 52).

Türklerin bu savaştaki durumundan bahsederler karşılıklı.

Kambur:

“*Meydan-ı harb, evet Türkün aslanıdır*” (s. 55).

Dilşâd:

“*Her yerde kahramanlık onun dastanıdır*” (s. 55).

Kambur bu konuda ciddileşmiştir. I. Dünya Savaşında Türklerin vatan ve millet, din ve devlet için yaptıkları kahramanlıklardan, fedakârlıklardan, düşman karşısında mukavemet ve sebatlarından bahseder. Buradan din bahsine geçer. İslâm bir şereftir, İslâm din ve mezheplerin bir tekâmülüdür. Acaba ona inandıklarını söyleyenlerin durumu ne merkezdedir? Onun yüceliğine şerefine uygun mudur şeklinde sorular sorar.

Tayflar Geçidi, Ruhlar, Arzîler adlı üçlü serinin son halkası olan bu eserde Hamid, Kambur’a olaylar ve düşüncelere mizahî yönden baktırır. Kitabın sonundaki ekte Abdülhak Hamid, “*Bu eserde hem ciddiyet hem de şathiyyat vardır*” demektedir. Millet, din gibi konularda bu mizahi yaklaşım yerini ciddiyete, hatta hamasete bırakır. Bu eserde, özellikle son kısımlarında din, millet, tarih konusunu

işleyen roman ve tiyatroların çoğunda görülen duygusal yaklaşım bunda da vardır. *Arzîler*'i üç kelimeyle özetleyecek olursak, din, millet, aşk üçgeninde bir eserdir.

Bâlâdan bir ses¹⁹

Şiirde kurallarla pek ilgilenmeyen, yazdıklarına dönüp bir daha bakmayan, eserlerinin savrukluğundan ve öncülüğünden bahsedilen Abdülhak Hamid için, Kenan Akyüz şöyle bir hüküm beyan etmektedir: “*Kaidelerle pek ilgisi bulunmayan, onlardan hiç hoşlanmayan, Batı şiirinde görüp beğendiği ve Türk şiirinde olmayan her özelliği tereddütsüz alarak ve büyük bir pervasızlıkla gerçekleştirmeye derhal koyulan yol açıcı Hamid düşünenenden çok yapan adamdır*”²⁰

Diğer adı *Melekûtta Sâfiline Bir Nazar*²¹ olan *Bâlâdan Bir Ses adlı* 198 mısralık, Sabri Esat'ın ne mensûr, ne manzûm sadece kafiyeli bir poemdir²² dediği uzun şiirin, sanki mensûr bir eserin bölünüp mısralar haline getirilerek manzûmeleştirilmiş bir hali vardır. Konusunu aşağıda kısaca vereceğimiz bu uzun soluklu eser, nazımdan çok nesre benzer. Tanpınar²³ Sabri Esat'a yakın düşünerek, her ne kadar vezinsiz ve kafiyesizdir dese de, hece vezniyle ve kafiyeli olarak yazılmıştır. “Hamid'in bulduğu ve mühecca veya mukaffa diye adlandırdığı yeni nazım türü budur. Mısralarda hiçbir durak yoktur.”²⁴

Genel olarak Hugo'nun etkisinde kaldığı kabul edilen Hamid'in,²⁵ felsefî eserlerinden sayılmaktadır. N. Sami Banarlı'nın “*bu manzûme şairin sadece mukaffa dediği hayli âhenksiz bir üslupla yazılmıştır*”²⁶ şeklindeki hükmüne muhatap olan eser, semaya yükselmiş bir rûhun dünyaya seslenişini anlatmaktadır: “Bu manzûmede, dünyamızdan göçmüş ve gökleri yer edinmiş bir rûh (veya melek) in yükseklerden bize seslenişi var; yükselmek için

dünyamızın ilk kademe olduğunu söyledikten sonra “vaktile onun çevresindeyken bu cihanın kendisini yok etmekle eline ne geçtiğini” soruyor. Meğer Tanrı'nın birliğine kavuşan meleklerden birkaçı zaman zaman dünyamıza inip gülümseyerek geri dönüyorlarmış. Bizim saçma sapan düşüncelerimizle eğleniyorlarmış.²⁷

Eserin baş tarafında Celal Nuri'nin yazdığı ve “*bizim gibi şikeste-hâme muharrirler en büyük zevk-ı edebilerini, en ciddi neş'e-i fikriyyelerini böyle havârik-ı fitratın karşısında secde ve tazim, tebcil ve tekbir etmekle duyarlar*”²⁸ cümlesiyle bitirdiği şiiri değerlendirmekten çok baştan sona şairi mübalağalı bir şekilde övdüğü bir takdim yazısı vardır.

Bu uzun manzûme, serinin diğer eserlerinde olduğu gibi bir rûhun dünyaya, dolayısıyla dünyalılara bir selamıyla başlar ki, dünya bu rûh için bir yükseliş basamağı olmuştur:

*“Merhaba sana ey cihan ey hak-ı sefil
Ki bize kadem-i itila sen oldun”* (s. 171).

Bir zaman dünyada olan bu varlık, dünyanın kendisini mahvettiğine inanmaktadır. Şimdi ulvi gezegenlerdedir. Dünya, bu yeni meskeninin büyüklüğü karşısında zerre kadar küçük kalır. Her ferdi “*bir şair-i ilahi, âsâr-ı müessir, tesir-i sermedî, bir zevk, ebedî bir neşe, namütenahi bir safâ*” içindedir. Buna rağmen dünyalıları düşünmeden edemezler:

“Bir taraftan da hatıra yârân-ı miskat

Ve onların acz-engiz hâlleri geliyor” (s. 173).

Dünya ve semâ (yahut illiyyin) sakinlerinin karşılaştırılması ve daha çok dünyalıların suçlanmasıyla devam eder.

Söz konusu varlık melek midir, rûh mudur? Şayet manzûmenin ilk beytine bakarak hüküm verirsek, bu bir rûhtur. Ama

şu söyleyiş konuşanın bir melek olduğu intibamı veriyor: (Beyitleri nesirleştirerek aktarıyoruz) “Biz ki nâmımıza (...) melek derler. Bizi de kendilerinin kıyafetinde sanırlar” (s. 176). Hamid’in rûhların melekleştigiine dair bir inancı olduğunu da bilmiyoruz. Bu varlık dünyalılarının kibir ve gururlarına sabah akşam gülmek gerektiğini söyleyerek sözünü bitirir.

Yukarıda şekli konusuna değindiğimiz ve muhtevasını aktardığımız bu uzun manzûmenin şiiriyeti ve Hamid’in sanatındaki yeri konusunda Tanpınar’ın düşüncesini aktarmak istiyoruz. Hamid’in 1908’den sonra yayımladığı ilk büyük manzûme olan *Bâlâdan Bir Ses*, şairin eserine hiçbir yenilik getirmez. Üstelik diğer eserlerindeki güce de erişemez. Bununla beraber eserlerindeki metafizik endişeye cevap vermesi itibariyle önemlidir. Hamid bireysel olandan toplumsal olana geçiş yapmıştır. “*Fert talihinden sıyrılarak bütünlerin macerasını düşünür.*”²⁹ Bu eserinden sonra düşüncelerini artık, *İlhan*, *Turhan*, *Tayflar Geçidi*, *Rûhlar* ve *Arziler* gibi eserlerinde şahıs kadrosunu oluşturan rûhlar vasıtasıyla aktarır.

**ABDÜLHAK HAMİD'İN ŞAHİS KADROSU İNSANDIŞI VARLIKLARDAN OLUŞAN
ESERLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

-
- ¹ Sabri Esat, , **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, MEB Yay., 1988, “Abdülhak Hamit” maddesi.
 - ² M. Orhan Okay, **Abdülhak Hamid'in Romantizmi**, Atatürk Ün. Yay., Erzurum, 1971, s. 50.
 - ³ Ahmet Hamdi Tanpınar, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 564.
 - ⁴ a.g.e., s. 559.
 - ⁵ a.g.e.. s. 588.
 - ⁶ Metinde “bu aleme” şeklinde olan kelime için dipnotta “sahnenin yeri o aleme” demeyi icab ettirirse öyle söylenebilir denmektedir (**Tayflar Geçidi**, s. 81).
 - ⁷ Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yay., İstanbul, 1971, C. II, s. 939.
 - ⁸ Yahya Kemal, **Edebiyata Dair**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., 3. Baskı, İst. 1990, s. 190.
 - ⁹ Gündüz Akıncı, **Abdülhak Hamit Tarhan**, DTCF Yay., Ankara, 1954, s. 189.
 - ¹⁰ Abdülhak Hamid, **Tayflar Geçidi**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1335.
 - ¹¹ Okay, a.g.e., s. 48.
 - ¹² Okay, a.g.e., s. 48.
 - ¹³ Abdülhak Hamid, **Ruhlar**, İkdam Matbaası, İstanbul, 1337.
 - ¹⁴ Esir: Kâinatı dolduran ve bütün cisimlere nüfuz eden, fizikçilere ışık, hararet ve elektrik gibi şeylere nakil vasıtası hizmeti gördüğü farz olunan tartısız, elastiki ve akıcı, hafif bir cisim (Ferit Devellioğlu, Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995).
 - ¹⁵ Banarlı, a.g.e., s. 939.
 - ¹⁶ Okay, a.g.e., s. 50.
 - ¹⁷ Yahya Kemal, a.g.e., s. 191.
 - ¹⁸ Abdülhak Hamit, **Arziler**, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1925.
 - ¹⁹ Abdülhak Hamit Tarhan, **Bütün Şiirleri-2**, Hazırlayan: İnci Enginün, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1997. Sayfa numaraları bu esere göredir.
 - ²⁰ Kenan Akyüz, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, İnkılap Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul, 1994, s. 51-52.
 - ²¹ Okay, a.g.e., s. 19.
 - ²² Sabri Esat, **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, MEB Yay., 1988. “Abdülhak Hamit” maddesi.
 - ²³ Tanpınar, a.g.e., s. 558.
 - ²⁴ Akıncı, a.g.e., s. 180.
 - ²⁵ Tanpınar, a. g. e. s. 522 - 557
 - ²⁶ Banarlı, a.g.e., s. 938.
 - ²⁷ Akıncı, a.g.e., s. 180.
 - ²⁸ Abdülhak Hamit, a.g.e., s. 170.
 - ²⁹ Tanpınar, a.g.e., s. 558.